

Bohács Béla:¹

A 20. század történelmi eseményeinek jelentősége a Görög katolikus Egyház számára Szlovákiában (Csehszlovákiában)

Historical Events of the 20th Century and Their Relevance for the Greek Catholic Church in Slovakia (Czechoslovakia)

In 2018, the Greek Catholic Eparchy of Prešov commemorates the 200th anniversary of its establishment. Throughout its existence, the eparchy experienced its heyday and there were times when the eparchy struggled and suffered. The darkest period was the total liquidation of the Greek Catholic Church by the totalitarian regime in the years of 1950–1968. The eparchy resumed its activities in 1968 during the “Prague Spring”. The period of unrestricted activities of the eparchy, however, commenced after the “Velvet Revolution” in 1989.

Keywords: eparchy, anniversary, liquidation, ordeal, heyday.

Bevezetés

Az Eperjesi Görög katolikus Egyházmegyét VII. Pius pápa alapította az 1818. szeptember 22-én kelt *Relata semper* kezdetű bullájával². Az első évszázadot az új Egyházmegye működéséhez nélkülözhetetlen intézmények felállítása és kiépítése jellemzi. Az első négy püspök vállaira nehezedett ez a nagy és lényeges feladat. Az egyházmegye egyes eseményei az akkori püspök nevéhez fűződnek. Az összefüggések fontossága indokolja az Egyházmegye első századbeli eseményeinek rövid áttekintését is.

Az Eperjesi Egyházmegye első száz éve (1818–1918)

a. Tarkovics Gergely (1818–1841) volt az Egyházmegye első püspöke. Az ő neve fémjelzi az alapítás körüli adminisztráció intézését, valamint az új létesítmény szervezetének megalapítását, beindítását és irányítását is. Az Egyházmegye legszükségesebb ellátása érdekében négy alapítványt szervezett meg. Megalapította az Egyházmegye könyvtárát is. Nagy figyelmet szentelt a liturgia ismeretének és annak, hogy a papok pontos végezzék azt az Egyházmegye parókiáin.

1. Prof. ThDr. Bohács Béla, PhD., görögkatolikus pap, főiskolai oktató az Eperjesi Egyetem Görög Katolikus Teológiai Karán. email: vojtech.bohac@unipo.sk

2. ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Prešov: Petra, 1999. 27.

Az 1841. január 16-án bekövetkezett halála után testét a Székesegyház kriptájában temették el.³

b. Gaganecz József (1843–1875) lett az Eperjesi Egyházmegye második püspöke. Mint nős férfit szentelte pappá 1817. március 8-án Nagyváradon Samuil Vulcan nagyváradi püspök.⁴ Felesége 1835-ben bekövetkezett halála után kanonoki kinevezést kapott, majd szentszéki tanácsos lett és Tarkovics püspök halála után őt választották meg káptalani helynöknek. A császártól kapott püspöki kinevezését XVI. Gergely pápa 1842. február 3-án erősítette meg.⁵ Kinevezése után Bécsben 1843. június 25-én Popovics Bazil munkácsi püspök szentelte püspökké a császári udvar teljes jelenlétében. Nagy áldozatkészséggel folytatta elődje megkezdett munkáját. Új parókiákat is létesített, papjainak havi jövedelmet biztosított. Sikerült felmentetnie az egyházi alkalmazottakat a jobbágyorsól. A Székesegyházat a bizánci szertartás követelményeihez alakította, mivel a bizánci szertartást tartotta a legértékesebb örökségnek. Papjait is a szertartás mélyebb megismerésére és pontos végzésére buzdította. A tehetséges és tanulni akaró ifjak számára Eperjesen kollégiumot alapított. Az Eperjesi Egyházmegye szervezete az ő működése alatt nyerte el teljes és működőképes formáját. Az Eperjesi Egyházmegye egyik leghosszab ideig⁶ kormányzó püspöke 1875. december 22-én hunyt el, és az eperjesi köztemetőben van eltemetve.⁷

c. ThDr. Tóth Miklós (1876–1882) az Eperjesi Egyházmegye harmadik püspöke. Egyetemi tanárként IX. Pius pápa 1876. április 3-án nevezte ki a megüresedett eperjesi egyházmegye élére.⁸ Pásztélyi János munkácsi püspök szentelte fel 1876. május 21-én.⁹ Folytatta az elődjei által megindított munkát. Mint volt egyetemi tanár nagy figyelmet szentelt az ifjúságnak és az árváknak. Bár nagyon rövid ideig volt az egyházmegye élén, sikerült megalapítania a Theologica Academica görög katolikus hittudományi főiskolát és a szemináriumot. Híven támogatta a magyarországi görög katolikus püspökség felállítását. Váratlanul, fiatalon és rövid kormányzás után halt meg 1882. május 21-én püspökké szentelésének 6. évfordulóján. A Székesegyház kriptájában van eltemetve.

d. ThDr. Vályi János (1882–1911) nemcsak az Egyházmegye negyedik, hanem egyben a századforduló püspöke is volt. Óvencsellőn született 1837-ben. Pappá szentelése után (1865) mint prefektus és az egyházjog tanára működött, majd kanonok lett Ungváron. Eperjesi püspöknek XIII. Leó pápa nevezte ki 1882 október 11-én.¹⁰ Mint elődjét, őt is Pásztélyi János munkácsi püspök szentelte püspökké az ungvári székesegyházban 1883. május 20-án. Befejezte az egyházmegye szervezetének kiépítését, de egyben meg is újította és kiküszöbölte a hiányosságokat. Támogatta és fejlesztette az iskolahálózatot az egyház-

3. *Schematismus Prešovskej Gréckokatolíckej Metropolie*. Prešov: Petra, 2008. 44.

4. Felszentelése után peklányi adminisztrátor (1817–1820), viszlói parókus (1820–1828), a borsodi kerület esperese (1823), hejőkeresztúri parókus és esperes (1828–1835). In: PIRIGYI, I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*. Nyíregyháza: Görög katolikus Hittudományi Főiskola, 1990. 78.

5. *Eperjesi Érseki Levéltár*, Eperjes, továbbá EÉL Eperjes: Kinevezési bulla, leltári szám 13, szignatúra 8285/445-23.

6. Gaganecz József 32 évig 5 hónapig és 22 napig volt eperjesi megyéspüspök.

7. *Schematismus*. 44.

8. EÉL Eperjes: *Kinevezési bulla*, leltári szám 20, szignatúra 28/1876.

9. PEKAR, A.: *Narysy istoriji cerkvi Zakarpatyja*. Roma, 1967. 208.

10. EÉL Eperjes: *Kinevezési bulla*. Leltári szám 28, szignatúra 3.

megye területén, valamint a tanítók és papok pedagógiai minősítését. Megalapította és fel is építette a tanítóképző intézetet. Befejezte, kiszélesítette, modernizálta és befejezte az elődje által alapított és beindított szeminárium épületét, amely már szükségesnek bizonyult. Az árváknak is építtetett egy tágas árvaházat, kiszélesítette a fiúkollégium befogadóképességét, mindkettőt saját költségén. A szegénység végett kivándorló hívekkel lelki szolgálataukra papokat küldött. Befejezte a székesegyház művészi díszítését is.¹¹

Az 1900-as jubileumi szentév alkalmával Firczák Gyula munkácsi püspökkel együtt vezetője volt a magyar görög katolikusok zarándoklatának Rómába, és XIII. Leó pápát kérte a magyar liturgikus nyelv szentesítésére.¹²

Az első évszázad eseményeinek jelentősége

Az első centenáriumi társadalmi, kulturális, vallási és tudományos adottságainak fejleményei közepette az Egyházmegye megindította, fejlesztette és kiépítette a működéséhez szükséges minden intézményt. A kellő helyekre bebiztosította a megfelelő személyi tulajdonságokkal rendelkező egyéneket is. Az egyházmegye így erős alapokra építve biztosította a vallási, kulturális és a művelődés további növekedését és fejlődését.

A 20. század történelmi eseményeinek jelentősége az Eperjesi Egyházmegye számára:

A 20. század történelmi eseményei, amelyek jelentősége a Görög katolikus egyház részére meghatározó volt, négy nagyobb egységbe oszthatók. Egyes időszakok eseményei azok, amelyek jelentősek voltak az eperjesi egyházmegye számára. Mivel az egyházmegye legfőbb képviselője a püspök, röviden a személyükhöz kötődően mutatjuk be az események sorozatát. Az egyes időszakok végén mutatjuk be az események jelentőségét.¹³

Az első időszak (1900–1950)

A 20. század első tíz évében az egyházmegye élén még dr. Vályi János megyéspüspök volt. Munkássága közepette lépett érvénybe Apponyi gróf két iskolatörvénye. A két iskolatörvény nehéz feladat elé állította a püspököt: úgy alkalmazni a törvényeket, hogy ne teremtsen feszültségeket az érdekelték között. Sajnos, fáradozása nem mindig járt kellő megértéssel. Hasonlóan járt el Firczák Gyula munkácsi püspök is.¹⁴ ThDr. Vályi János püspök 1911. november 11-én, 29 éves kormányzás után adta vissza lelkét Teremtőjének. Teste a székesegyház kriptájában nyugszik.¹⁵

11. ŠTURÁK, P.: *i.m.* 32–33.

12. PIRIGYL, J.: *i.m.* 80.

13. Azonos vagy hasonló irányzatú monográfia még nem létezik, így csak részleges megállapításokat lehet egyes tanulmányokból meríteni.

14. JANOČKO, M.: *Cirkevné elementárne školstvo*. In: Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku. Prešov: GTF PU v Prešove, 2007. 30.

15. *Schematizmus*. 45.

a. ThDr. Novák István (1913–1920) volt az Eperjesi egyházmegye ötödik püspöke. Ő volt az egyházmegye utolsó monarchia-korabeli püspöke. Papi családban született, 1879-ben Ublyán. Tanulmányait Bécsben végezte és a doktori diplomát is ott szerezte. Pappá 1905-ben szentelték. Utána az ungvári szemináriumban prefektus és teológiai tanár lett. Püspöki kinevezését X. Szent Pius pápától kapta 1913. november 20-án. Papp Antal munkácsi püspök szentelte fel 1914. január 11-én. Az egyházmegyében a Vályi püspöktől örökölt helyzettel való megismeréssel kezdte meg főpapi szolgálatát. A társadalmi és a politikai helyzet feszült kereteiben szolgálata nagyon összetett körülmények között folyt, beleértve az első világháború kitörését is. A háború vége magával hozta az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését. Megalakult az új jogutód, a csehszlovák köztársaság. Novák István püspök nem maradt az új állam területén, hanem önként Budapestre költözött, ThDr. Russnák Miklóst 1918. október 1-én általános helynöknek nevezte ki, és rábízta az egyházmegye kormányzását. A Szentszék ThDr. Novák István püspököt 1920-ban felmentette a megyéspüspöki kötelezettségei alól. Budapesten halt meg, 1932. szeptember 16-án.

b. Prof. ThDr. Russnák Miklós általános helynök kormányzása (1918–1922)

ThDr. Russnák Miklós kanonok Novák István eperjesi püspök megbízásából 1918. október 1-én általános helynökként kezdte meg az egyházmegye kormányzását. Működése alatt telepedtek le az egyházmegyében a bizánci szertartású redemptorista szerzetesek (1921). Meghívására érkeztek az egyházmegyébe a bazilissza szerzetes nővérek is (1922).¹⁶ A vallási élet fellendítése érdekében hozott és sokak által meg nem értett döntései sok kellemetlenség elé állították és több ellenséget is szereztek neki.

A csehszlovák köztársaság 1918-as megalakulása komoly és nehéz feladatok elé állította az egyházak sorában a görög katolikus egyházat is. Az új államrendszerben meg kellett találnia elsősorban a módszert, aminek alapján beilleszkedjen a megalakult keretek közé. A felelősségtudat birtokában a kormányzó általános helynök nem akart egyedül dönteni, ezért az ügyek érdekében 1920. november 16-ra tanácskozársra hívta össze Eperjesre az egész egyházmegye papságát.¹⁷

A gyűlés a következő rendezetlen vallási kérdések megoldásán dolgozott:

- a hívek és a papság kölcsönös elidegenedése;
- a papság magyar gyökereihez való ragaszkodása;
- a hívek és a papság nehéz anyagi helyzete;
- a tengeren túli emigráció;
- egyház- és a vallásellenes mozgalmak alakulása;
- a szakadárrok nagy fellendülése a görög katolikusok között, főleg az ország keleti részén.

Az elfogadott orvoslás a kérdések rendezésére:

- a papok évi lelkigyakorlata;
- a hívek lelki megújulása – missziók szervezése;
- az Eperjesi Egyházmegye papi társulatának a megalakítása;
- a kánoni látogatások megvalósítása (püspök hiányában kapjanak megbízást a kanonokok).

16. Boháč,V.: *Dr..Mikuláša Russnák život a tvorba so zretelom na jeho liturgické dielo*. Prešov: Petra,2002. 10.

17. Az Eperjesi egyházmegye fennállása kezdetétől ez volt a legelső papi gyűlés.

Az egyik égető téma a hivatalos szlovák nyelv használata volt. A püspökség a papjainak felajánlotta segítségét a hivatalos iratok intézésében „hogya a nyelvproblémát megoldják”¹⁸ nehogy a meg nem értés végett az esetleges meghatározott időpontokat a papok lekéssek és így anyagi kárt okozzanak maguknak vagy az egyházközségnek is. Megállapították, hogy a hívek és a papok között létező feszültség a rossz gazdasági és szociális helyzetnek az eredménye. Anyagi helyzetük megoldását mind a hívek, mind a papok is az emigrációval vélték megoldani.¹⁹

A Novák István püspökkel tartott szoros kapcsolata és a saját maga „magyar múltja” miatt, de az új államhoz való állítólagos negatív viszonya miatt is, a szlovák körök részéről maga Russnák Miklós általános helynököt is erős kritika érte. Az alaptalan kritikát azonban tények cáfolják. Russnák Miklós sohasem lépett fel az új állam ellen. Éppen ellenkezőleg: együttműködött vele.²⁰ Mindezek ellenére sem a papság, sem maga az általános helynök nem menekültek meg a magyar irányvonal követésének gyanúja alól. A papság figyeltetve volt, főleg azok, akiknek a magyar területen maradtak a filiai. A papok és tanítók részére meg volt tiltva a *Magyar Népszövetség* pártjában való részvétel. A papság állami kongrua fizetését a kifejtett nagy erőfeszítés ellenére is csak 1930-ban rendezték.²¹

A Monarchia széthullása után kialakult nehéz társadalmi, vallási és egyházi körülmények ellenére is Russnák Miklós az egyházmegye új területén és annak minden szintjén, biztosította a rendet. Az egyházi és állami vezetők egyaránt nagyra értékelték munkájának eredményeit.

c. ThDr. Nyáradai Dénes kőrösi görög katolikus püspök (1914–1940), eperjesi apostoli kormányzó (1922–1927)

ThDr. Nyáradai Dénes kőrösi görög katolikus püspök a Szentszék döntése alapján, mint Apostoli Adminisztrátor vezette az Eperjesi Egyházmegyét 1922. október 30. és 1927. február 27. között.²² Eperjesen való működése alatt Russnák Miklóst, az addigi általános helynököt, szintén általános helynöknek nevezte ki és megerősítette addigi hivatalában.²³

Nyáradai Dénes eperjesi működése alatt megerősítette a görög katolikus egyház pozícióját az új állami, társadalmi és egyházi körülmények között. Újonnan rendezte az egyházmegye adminisztratív felosztását is, mivel 20 parókiája²⁴ és néhány filiaja is az új határ kialakulásával

18. HRIVNÁK, S.: *Gréckokatolícke biskupstvo Prešov*. Prešov, 1968. 43.

19. In: *Cerkov I Škola*, 3. évf., 10. sz. 1920. december 12. 20.

20. 1. Russnák Miklós a püspöki székházba szállásolta el 1919-ben az első csehszlovák katonai brigádöt. 2. A kassai katonai inspekció felhívására továbbította az egyházmegye papságának az inspekció kérelmét, hogy a parókiáikon található katonasírokról a nekik továbbított ívet kitöltve küldjék vissza. 3. A már említett egyházmegyei papi gyűlésről a papság határozata alapján nem csak XV. Benedek pápának, de T. G. Maszaryk új államfőnek is küldtek üdvözlő telegramot. CORANIČ, J.: *Dr. Mikuláš Russnák – gen.vikár prešovského gréckokatolíckeho biskupstva v rokoch 1918–1922*. In: SLODIČKA, A. – SLODIČKOVÁ, M. edit. *Zborník z vedeckej konferencie: Ekumenický aspekt života a diela prof. M. Russnáka (1878–1954) v kontexte súčasného medzináboženského dialógu*. Prešov: GTF PU v Prešove, 2010. 150.

21. EÉL, Eperjes: *Bežná agenda, Spisy*, lelt. szám 443, 1927. szign. 472.

22. PIRIGYI, I.: *i.m.* 23.

23. CORANIČ, J.: *i.m.* 168.

24. A következő parókiákról van szó: Abaujszántó, Abaujszolnok, Barakony, Baskó, Boldogkőváralja, Cso-

Magyarország területén maradt. A hajdúdorogi egyházmegyéből pedig 4 parókiá²⁵ maradt Csehszlovákia területén. Nyárady apostoli kormányzó nagy érdeme, hogy kormányzása alatt kezdődött meg az egyházmegyei vallási lapok rendszeres megjelenése. Mivel nem volt csehszlovák állampolgár, némely vallási és nemzetiségi döntései miatt az államvezetés részéről éles kritika is érte. Felmentési kérelemmel fordult a Szentszékhez és az, a kérését figyelembe véve 1927. február 27-én felmentette az Eperjesi Egyházmegye Apostoli Kormányzói megbízatásából. Visszatért saját egyházmegyéjébe, ahol 1940. április 14-én meghalt.²⁶

A 20. század második és harmadik évtizede eseményeinek jelentősége a görög katolikus egyház számára a szellemi, szervezeti és anyagi beilleszkedés időszaka volt az új államrendszerbe. A beilleszkedés folyamatával egy időben dolgoztak a kialakult rendellenességek megoldásán is. Természetesen az új adottságok és elgondolásoknak, új lépés terveknek kínáltak lehetőséget a jövőbeni egyházi munkához. Sajnos a következő időszak is nehéznek és bonyolultnak bizonyult. Nyárady püspök távozása után az állam olyan jelöltet keresett a püspöki székbe, aki nem volt „magyar múlttal terhelt”²⁷, s így Russnák Miklós az állam részéről szóba sem jöhetett. A megoldás azonban mégiscsak megszületett.

d. Gojdic Péter Pál OSBM (1927–1960) lett az egyházmegye hatodik püspöke. Papi családban született 1888. július 17-én. Eperjesi és budapesti tanulmányai után 1911. augusztus 27-én szentelte pappá Vályi János eperjesi püspök. A Nagy Szent Bazil Rendbe 1920. július 20-án lépett a Munkács melletti csernekhegyi monostorban, ahol a Pál szerzetes nevet vette fel. Az Eperjesi Egyházmegye apostoli kormányzójává 1926. szeptember 14-én nevezte ki a Szentszék. Hivatalát 1927. február 27-én vette át. Röviddel hivatala átvétele után 1927. március 7-én harpasi címzetes püspökké nevezte ki a Szentszék. Püspökké szentelése 1927. március 25-én Rómában, a Szent Kelemen Bazilikában volt.²⁸

Gojdic Pál püspök is tudatában volt, hogy bár Nyárady Dénes apostoli kormányzó áthidalta egy nehéz időszakot az egyházmegye fejlődésében, ő maga is nehéz időszak előtt áll. Bár folytatta a megkezdett munkát, de már látta az új kihívásokat is.²⁹ Küldetésének kezdetén egyik fő feladatának a papság egyesítését tartotta. Felhívta híveinek figyelmét a terjedő bolsevizmus és a szakadár mozgalom veszélyére, és ezek követésétől óva intette őket. Az árva lányoknak árvaházat szervezett, leánykollégiumot vásárolt, 1936-ban megalapította Eperjesen az orosz görög katolikus gimnáziumot. A lelki élet felemelése érdekében kiadta a Velikij izbornik-ot, vagyis a Nagy Énekeskönyvet³⁰, terjesztette a Jézus Szíve tiszteletet és az eukarisztia előtt való hódolatot, nem kevésbé a Mária-tiszteletet is.

bád, Felsővadász, Filkeháza, Gadna, Garadna, Homrogd, Kány, Mogyoróska, Szarazkék, Abod, Irota, Múcsony, Rakaca, Viszló és Mikóháza. In: PIRIGYI, I.: *i.m.* 205.

25. A következő parókiákról van szó: Bodrogszék, Bodrogszerdahely, Kisdobra és Zemplén. In: PIRIGYI, I.: *i.m.* 123.

26. SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A.: *Gréckokatolíci na Slovensku*. Košice: Slovo, 1997. 35.

27. CORANIČ, J.: *i.m.* 167.

28. ŠTURÁK, P.: *i.m.* 36–37.

29. SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A.: *i.m.* 25.

30. *Velikij Izbornik*. Eperjes: Petra, 1936. A Nagy Énekeskönyv ószláv nyelven van, de nem cirill betűs, hanem a latin ábécé betűivel írták. Ennek ellenére Gojdic Pál püspök sohasem esett a ruszinok szlovákosítása gyanújába mint Novák István, aki hasonló módon, csak a magyar átírással adta ki az ószláv Nagy Énekeskönyvet.

A második világhégés szörnyűségei közepette 1943-ban meghirdette egyházmegyéjében az eukariszta évét és az 1944-es évet Mária évének nyilvánította.

A szlovák állam éveiben kiállt ruszin híveinek jogai mellett, nyelvük és iskoláik megmaradása megvédéséért. Amikor az állami szervek támadták, kérte a Szentszéktől felmentését. A Szentszék diplomatái révén meggyőződött az igazságról és felmentés helyett 1940. július 17-én Gojdics P. Pál addigi apostoli kormányzót eperjesi megyéspüspöknek nevezte ki. Mint megyéspüspök vezette az egyházmegyét a második világháború alatt, de az utána következő nehéz időszakban is.³¹

Az egész Csehszlovákia területére kiterjedő egyházmegye kormányzásához Gojdics P. Pál ThDr. Hopkó Bazil teológiai tanár személyében segédpüspököt kapott. Az eperjesi székesegyházban szentelte püspökké 1947. május 11-én.³²

Az események jelentősége

A 20. század eseményei közül a következő voltak azok, amelyek nagymértékben befolyásolták az egyházmegye életét: az első világháború és a monarchia szétesése, az első csehszlovák állam megalakulása, a második világháború és az első szlovák állam megalakulása, majd a második csehszlovák állam megalakulása és a kommunista rendszer hatalomra lépése. A megnevezett események szervesen összefüggenek, és így is fogjuk őket értékelni. A felsorolt események nagymértékben erősítették az egyházmegye egységét. Az első világháború nehéz éveiben az ínség és az ortodoxia fellépése közepette is a hívek felfogták az összetartozás nagy erejét. Ennek megfelelően az ínség közepette is megnövekedett a szociális érzékük. A katolikus egyházhoz való tartozás tudata eredményesen utasította vissza az ortodox missziós próbálkozásokat, még ha némi csekély eredménnyről lehet is beszélni.³³ A Monarchia szétesése és az új csehszlovák állam megalakulása szintén kinyilvánította az összetartozás nagy és rendfenntartó erejét. Annak ellenére, hogy az egyházmegye 20 parókiája, nagy területe és értékes ingatlanjai és ingóságai is Magyarországra szakadtak, viszonylag simán beilleszkedett az új államrendszerbe. Igaz sok volt a rendezetlen vallási kérdés is, amit már a papság 1920. november 16-i gyűlésén megfogalmazott és a következő időszakban Russnák Miklós általános helynök, majd Nyárady Dénes apostoli adminisztrátor vezetése alatt igyekezett megoldani. Néhány megoldatlan kérdést örökölt az új apostoli kormányzó is: az 1927-ben kinevezett Gojdics Pál előtti helyzetkép nagyon hasonlított az előbbi idősakra: ő is szembesült az ortodox kampány erősödésével, kitört a második világháború, többször változtak az államhatárok is, és 1948. február 25-én a kommunista párt vette át a hatalmat.³⁴ Az egyházmegye püspöke szervezetileg is mindent

31. *Schematismus*. 47.

32. SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A.: i.m. 37.

33. Az Eperjesi egyházmegye területén csupán egyetlen parókia lett ortodox: Becherov. Itt a helyi születésű Varchol Gergely működött. In: BUGEL, W.: *Eklesiológie Užhorodské únie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2003. 172.

34. CORANIČ, J.: *Vývoj Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po roku 1945 a súčasnosť*. In: GLOŠIKOVÁ, O.(ed): *Zborník z vedeckej konferencie: Historická a sociokultúrna realita Rusínov na Slovensku*. Prešov: Múzeum rusínskej kultúry v Prešove, 2009. 81.

megtett a nehézségek leküzdésére, de nem mindig járt eredménnyel. Az események nehéz sorozata arra vezette, hogy az eseményeknek ne csak anyagi, társadalmi, vagy személyi haszna legyen látható, hanem természetfölötti, örök értékei is. Igyekezett ezeket korábban is megélni és tovább adni a Jézus Szíve tiszteletben, az eukarisztia mély tiszteletében és a Mária-tiszteletben is. Csúcspontját ezek a lelki megnyilvánulások a második világháború pokla közepette az eukarisztia-, majd a Mária-év ünneplésével érte el.³⁵

E két év tartalmi irányadását semmi más nem múlta felül mind a mai napig. Az eperjesi egyházmegye mind a mai napig nagyon erősen a végcél értelmére koncentrált és a legnehezebb időkben is a végcél elérése érdekében csak a megengedett eszközöket használta.

A második időszak (1950–1968)

A második világháború után megerősödtek a szakadár mozgalom aktivitásai. Már 1946-ban Prágába érkezett Jeleverfij (Voroncov) ortodox metropolita, és az állam támogatásával megkezdte a görög katolikus egyház elleni propagandát, ami 1950. április 28-án érte el célját. Ezen a napon az úgynevezett eperjesi zsinaton a Görög katolikus Egyházat hivatalosan megszüntette a kommunista államhatalom, az ortodox egyház együttműködésével. Az egyházmegye püspöke segédpüspökével együtt börtönbe került, ugyanúgy a hívek és a papok is, akik nem írták alá az ortodox egyházba való belépésüket. Az egyházmegye 328 papja közül 283 pap elutasította a belépést, 45 belépett, de csak 23 pap maradt meg ortodoxnak. Feloszlatták a szemináriumot is. Gojdics püspököt életfogytiglani börtönre ítélték. A lipótvári börtönben halt vértanúhalált 1960. július 17-én.

II. János Pál pápa 2001. november 4-én Rómában jegyezte be a boldogok sorába.³⁶ Vele együtt emelték oltárra a nagymihályi monostor iguménjét, Domonkos Metód Trcska görög katolikus redemptorista szerzetest is, aki 1959. március 23-án szintén a lipótvári börtönben szenvedett vértanúhalált.

Hopko Bazil segédpüspököt a bírósági ítélet alapján tizenöt év börtönre ítélték. Gyenge egészsége miatt 1963-ban Oszekben (Csehország) egy női szerzet központjában 1968-ig volt házi fogságban. A két főpapon kívül több mint 120 papot ítélték el igazságtalanul és börtönöztek be, vagy kitelepítették családostól Csehország szudéta vidékeire. Hasonló sors ért nagyon sok, a katolikus egyházhoz hű görög katolikus hívőt is. A görög katolikus egyház minden ingó vagy ingatlan vagyona az ortodox egyház tulajdonába ment át egy állami rendelettel. A hívek nagyon kis része elfogadta az ortodox egyházba való tartozást, elszakadva a katolikus egyháztól. A hívek másik része hitét megtartotta, de nélkülözte szertartását a latin szertartású templomokban. A hívek harmadik része pedig nem engedett ortodox papot

35. Az Eukarisztia éve 1943. október 31-től (Krisztus Király vasárnapja) 1944. június 18-ig (Jézus Szíve ünnepe) a Mária év pedig 1944. október 14-ől (Szűz Mária oltalmának ünnepe a Julián naptár szerint) 1945. augusztus 28.-ig (Szűz Mária elhunytának ünnepe a Julián naptár szerint) tartott. In: BORZA, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939-1945)*. Prešov: Petra, 2006. 81–86. GÁBOR, S.: *Historická beatifikácia biskupa kyr P.P.Gojdíča a otca Metoda Dominika Trčku*. In: Slovo.roč. 2001. č.25-26, s. 12–17.

36. Uo.

templomába, nem járt a latin szertartású katolikus templomba sem, hanem papjai nélkül, de a saját templomaiban, esetleg temetőikben végezte szertartásaikat megmaradva bizánci szertartású katolikusnak. A szentségek kiszolgálását éjszakánként a szabadon lévő papok szolgálták ki nekik, esetleg a latin szertartás szerint vették fel azokat.³⁷ A törvénytelen helyzet 18 éven keresztül tartott, amikor a Görög katolikus Egyház nem nyilvánosan, de a katakombákban élt és nagy hittel, alázattal és reménnyel a lehetőségekhez mérten működött.

A II. vatikáni zsinat nagy eseményét a Görög katolikus Egyház likvidáltna a katakombákban élte meg. A Zsinat dokumentumaihoz való hozzájutás lehetősége minimális, vagy semmilyen sem volt, s így természetesen a tartalmuk is csak alig ismert, vagy teljesen ismeretlen maradt mind a hívek, mind a papok számára.³⁸

A második időszakot nem lehet másként megnevezni mint a görög katolikusok 20. századi keresztútját és Kálváriáját. Hasonló sorsuk volt a Szovjetunióban és Romániában is. A második időszak elmélyítette a papságban, szerzetesekben és szerzetesnőkben, valamint a hívekben is azokat az értékeket, mire az Eukarisztia és a Mária-év tanította őket: az életben mindennek, de főleg a szenvedésnek csak úgy van értéke, ha látjuk természetfeletti összefüggéseit és örök értékét. A két vértanú püspök is a szenvedést hallgatva és szeretve élte meg. Megbocsátottak kínzóiknak, rendületlenül és megingathatatlanul hűek maradtak hitükhöz, a katolikus egyházhoz és látható fejéhez a római pápához. Gojdics püspök esetében ez a börtönben bekövetkezett vértanúhalál bizonyosságáig ment. Hopkó püspök ugyan szabadlábon, de a börtönben elszenvedett kínzások következtében halt meg. Hasonlóan szenvedtek a hívek, papok és szerzetesek is.³⁹ A második időszak jelentőségét csak a lelki és hitbeli mércékkel tudjuk érzékeltetni: minden körülmények között velünk az Isten, nem megfélekedni arról, hogy a katolikus egyházhoz tartozunk és Péter utóda mellett minden körülmények közepette ki kell tartanunk.

A felsorolt értékek állandóságát és isteni erejét bizonyítja az a valóság is, hogy Gojdics Pál és Hopkó Bazil ezen értékekhez való ragaszkodásukkal érdemelték ki a boldogok sorába való bejegyzésüket.

37. Gyurkovics András (1924. október 9-én született Tiszacsomán, 1950. február 19-én szentelték fel Eperjesen, Mokcsában él); Škoviera János (1914. június 22-én Vernáron született 1944-ben szentelték pappá Eperjesen, Pozsonyban él); gör. kat. papok beszámolója alapján, akik mindezeket átérték, és még köztünk vannak és személyesen is tanúskodnak. Személyi közlés alapján 2010. december 9-én Mokcsában. Személyi közlés alapján 2011. január 10-én, Pozsonyban.

38. A II. vatikáni zsinat négy konstitúcióját Stanislav Polčín SJ szlovák nyelvű fordításában már 1968-ban kiadta a Rómában székelő és működő Szlovák Cyril Metód Intézet. A második kötet a dekrétumokat és deklarációkat tartalmazza és 1970-ben jelent meg. Az országba való behozatal azonban szinte lehetetlen volt. Magyarországon keresztül – többnyire Sátoraljaújhegyenél került Szlovákiába a behozó személyek nagy veszélyeztetésével néhány példány. A Szent Adalbert Társulat Szlovákiában csak a négy konstitúciót adhatta ki természetesen, csak állami felügyelet alatt: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho Koncilu I*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, Cirkevné nakladateľstvo Bratislava, 1969. s.151.

39. Domonkos Metód Trcska redemptorista szerzetest karácsonyi ének éneklése miatt fenytették úgy meg, hogy a verésbe belehalt. 2001. november 4-én Rómában II. János Pál pápa Gojdics Pál püspökkel együtt bejegyezte nevét a boldogok névsorába. In: *Schematismus*. 48.

A harmadik időszak (1968–1989)

A Görög katolikus egyház nyilvános működését az 1968-as *Prágai tavasz* néven ismert politikai enyhülés tette tizennyolc év után ismét lehetővé, de nem teljesen befejezetté és szabaddá.⁴⁰ Dr.Hopkó Bazil 1968 tavaszán visszatért Szlovákiába, és bár, ha nem is volt megyéspüspök, azonnal bekapcsolódott a Görög katolikus Egyház megújításának a folyamatába. Sajnos, a nagy erőfeszítés ellenére is csupán az egyházközségek érkeztek visszatérni a rendezett vallási élethez,⁴¹ mert 1968. augusztus 21-én a varsói szerződés tagállamai megbénították a demokratizálódási folyamatot, s így a Görög katolikus Egyház megindult felújítási folyamatát, rehabilitását és vagyoni helyzetének a rendezését is. E rendezetlenségek következményei még több mint húsz évig nehezítették a Görög katolikus Egyház életét, haladását és fejlődését.

e. Mons. ThDr.h.c. Hirka János (1968–2002) A prágai tavasz évében VI. Pál pápa 1968. december 20-án az Eperjesi Egyházmegye ideiglenes ordináriusává, apostoli kormányzóvá megyéspüspöki jogokkal felruházva volt kinevezve, de püspöki szentelés nélkül. Ebben a minőségben vezette az egyházmegyét 1989. december 21-ig, amikor is a politikai és társadalmi helyzet megengedte, hogy II. János Pál pápa szabadon kinevezhette eperjesi megyéspüspököknek. Tomko József szlovák származású bíboros Eperjesen 1990. február 17-én szentelte püspökké.⁴²

A meghatározott időszakot bátran lehet a felújítás időszakának nevezni. Hajtóerőme ennek a folyamatnak az újonnan kinevezett ordinárius lett. Visszaállították az eredeti görög katolikus egyházközségeket. Bár a papok visszatértek eredeti működési helyükre, mégsem telt be minden hely, mert közben sokan meg is haltak, vagy betegségük miatt, és az üldözésben megrongált egészségi állapotuk miatt nem tudtak már aktív szolgálatot teljesíteni. Hirka János ordinárius saját szemináriuma hiányában a megújulás után azonnal a pozsonyi Komenský Egyetem katolikus teológiai karára küldte a jelentkező papnövendékeket.⁴³ Beindította a Görög katolikus Ordinariátus működését Eperjesen, nagyon szűkös körülmények között, a parókia épületében. Az iskolákban szerveződhetek a hittanórák, elkezdték javítani a templomokat, bár nem sikerült a telekkönyvekben átíratni az eredeti görög katolikus jogtulajdonos birtokába. Nem sikerült visszakapni a volt árvaházat, sem a püspöki házat. Voltak parókiák, ahol a hívek megoszlottak: egy részük ortodox maradt, a másik rész görög katolikus, de csak egy templomuk volt. Közösen használták ugyan a templomot, ami sok félreértésre, provokálásra és szeretetlenségre adott okot. Az ökumené szelleme és irányvonala csak nagyon nagy erőfeszítések árán érvényesülhetett. Az ortodo-

40. A Görög katolikus egyház az 1968-as 205/1968 és 70/1968-es számú kormányrendelet alapján kezdte meg hivatalos működését. In: BUGEL,W.: *i.m.* 178.

41. Az egyházmegye 241 parókiájából 206 visszatért a Görög katolikus Egyházba, 5 parókia megszűnt, 20 parókia felvette a latin szertartást és 10 parókia ortodox hiten maradt. In: Šturák,P.: *i.m.* 154.

42. *Schematizmus.* 8–29.

43. Pozsonyban 1990-ig tanultak az eperjesi egyházmegye kiárpapjai, akár csak a szemináriumban. Sajnos 1969–1989 között a Kommuništa párt irányelvei szerint minden egyházmegye, így az eperjesi is, csak előre meghatározott szám, „*numerus clausus*” szerint vehetett fel kiárpapokat, ami még a szükséghelyzetet sem volt képes megoldani, nem hogy még betölteni a 122 elhunyt pap helyét.

xok „tulajdonosoknak” érezték magukat, és úgy is viselkedtek. Magatartásukat támogatta az állami apparátus is. A görög katolikusok is jogos tulajdonosoknak tartották magukat, de sem tulajdonjogi bizonylattal, sem támogatókkal nem tudták hivatalosan bizonyítani igazukat. A konfliktusok miatt a papok sok esetben elvesztették az állam részéről megkövetelt működési engedélyt. Érdekes módon csak a görög katolikusok papok veszítették el, az ortodox papok csak nagyon ritkán, vagy sohasem. Ebben a helyzetben az ordinárius volt mindig az, aki védte papjait, de neki sem sikerült őket minden esetben megvédeni, és így megtartani számukra működési engedélyeiket.

A helyzet az egyházi ingatlanok javításánál is hasonló volt. A javításhoz mindig kellett a „tulajdonos” beleegyezése a szükséges állami engedély kiadásához, holott a parókián pl. egyetlen ortodox sem volt. Az egyházmegye papsága nem kapcsolódott be az országos papi békemozgalom tevékenységébe sem,⁴⁴ ami szintén Hirka János egyházhűségét jellemezte. Az ilyen magatartás rossz pontnak számított a párt előtt, mert a görög katolikus úgymond nem volt eléggé „hazafias” érzelmű.

A harmadik időszak eseményeinek jelentőségét, amennyiben még nagyon sokan élő tanúi is az eseményeknek, objektív módon talán nehezebb lesz megfogalmazni. A Görög katolikus Egyház az 1968-as 205/1968 és 70/1968. T.T. számú kormányrendelet alapján hivatalosan megkezdte működését. Papjai is állami fizetést kaptak, de az egyház vagyonát illetően nem született, (vagy inkább az augusztusi események alapján) nem is volt várható semmi más rendelkezés.

Az egyházak – így a Görög katolikus Egyház is – megtapasztalták a szabad körülmények között való működés lehetőségét, s egyben „más”-ságát is a kényszer rendszerétől. Nagy lelkesedéssel néztek a feladatok elé. A szabadság nem sokáig tartott, visszatért az előbbi elnyomás és elkezdődött a visszarendeződés. A nagy ideológiai nyomás révén egy része a híveknek a kettős arc magatartását választotta.

A templomok közös használata minden negatív következménye ellenére is bizonyos mértékig formálta és meghonosította az ökumenizmus fogalmát, tartalmát és főleg a másikkal való együttélés megtapasztalását. Ilyen mértékben egyetlen egyház sem tapasztalta meg sem a volt Csehszlovákiában, sem a jelenlegi Szlovákiában az ökumené praktikus valóságát.

A II. vatikáni zsinat következménye volt az élő nyelv bevezetése a liturgiába. A Keleti egyházak jellegzetességei közé tartozik a nép nyelve a liturgiában. Az Eperjesi Egyházmegyében a magyar parókiák kivételével az egyházi szláv volt a liturgikus nyelv, amit már nem értettek a hívek. Így a népnyelvű liturgia nagyszámú hívőt vonzott vissza, mind az ortodox, mind a latin szertartású katolikus templomokból érthető nyelven végzett szertartásához. Ennek alapján növekedett a hittanra jelentkezők száma is.

Hasonló eredménye volt a Gergely-naptár bevezetésének azokban az egyházközségekben, ahol addig még a Julián naptár szerint ünnepeltek. Mindkét folyamatnak voltak negatív oldalai is abban az esetben, ha elsiették őket.⁴⁵

44. A papi békemozgalom a „*Pacem in terris*” név alatt működött, visszaélve az enciklika eredeti tartalmával és küldetésével, amelyet XXIII. János pápa szánt az enciklikának.

45. Jobbik esetben vasárnaponként váltakozott a liturgikus nyelv, rosszabb esetben egy vasárnap az egyik csoportnak ószláv a másik csoportnak szlovák nyelven szólt a szent liturgia. Rosszab és nehezebb volt a

A negyedik időszak (1989–2000)

Minderre csak az 1989-es, úgynevezett *bársonyos forradalom* után kerülhetett sor. Az egyházmegye haminc éves széküresedése után, 1990-ben végre megyéspüspököt kapott Mons. ThDr.h.c. Hirka János személyében, majd 1992-ben segédpüspökkel gazdagodott, Mons. Milan Chatur redemptorista szerzetessel. Rendeződött az egyházmegye tulajdonjoga⁴⁶ is az elkobzott ingatlanokra és ingóságokra, bár nagy hiányosságokkal. Beindult a saját szeminárium papnevelés és az egyetemi szintű teológiai képzés a saját Görög katolikus teológiai karon. Nyilvánosan működnek a férfi és női szerzetesrendek, folyamatosan megy a papképzés is. 1993-ban Csehszlovákia két államra oszlott. 1996-ban II. János Pál pápa Csehország területén megalapította a Prágai Apostoli Exarchátust, amelynek első exarchája Ivan Ljavinec lett,⁴⁷ majd 1997-ben megalapította a Kassai Apostoli Exarchátust is, amelynek első exarchája Milan Chatur eperjesi segédpüspök lett.⁴⁸ Az új exarchátusok szervesen követték és követik is az anyaegyháztól örökölt liturgikus, jogi és szervezeti rendet is. Mindkét exarchátus vezetője nagy és felelősségteljes feladatokra lett biztosítani úgy az induláshoz, mint a további egyházmegyei szervezetek kiépítéséhez szükséges anyagi, szervezeti és személyi feltételeket, s hasonlóképpen a hívek lelki ellátását is biztosító feltételeket. A feltételek biztosítása után ma mindkét egyházi szervezet zavarmentesen és pontosan végzi feladatát.⁴⁹

A negyedik időszak eseményei vonzása és nagysága elsősorban abban rejlik, hogy valóban szabad körülmények között működik az Egyház. Az 1989-es bársonyos forradalom utáni időszak meghozta mindazt, amire a görög katolikusok évtizedeken keresztül vágyakoztak. Természetesen vannak püspökeink, van papi és szerzetesi utánpótlásunk, a hívek szabadon és üldözés nélkül vehetnek részt a helyi és külföldi vallási rendezvényeken, a gyermekek és az ifjúság is természetesnek tartják a hittan tanítását az iskolákban, az egyházmegye által létesített és működtetett ifjúsági központok kínálta lehetőségeket, az Eperjesi Egyetemen van a Görög katolikus teológiai kar, amelyiken kisbapjaink a papi működésre készülve egyetemi szinten végzik tanulmányaikat. A Kar a teológián kívül a laikus számára más tanulmányi programokat is kínál.

Összegezve meg lehet állapítani egy örömteli valóságot: az Eperjesi egyházmegye tagjai történelmi emlékezetükben tartják az elmúlt évtizedek eseményeit. Az elmúlt eseményekből levonták a tanulságot, és most nagyon értékelik a szabadság adta lehetőségeket, és felelősségteljesen alkalmazzák azokat egyaránt vallási, közösségi és társadalmi életükben.

helyzet a naptárral elsősorban az ünnepeket és böjtiöket illetően is, mert kétszer voltak és két különböző időpontban, ami nemcsak az egyházközségeket osztotta meg, hanem a családokat is (pl. vasárnap reggel virágvasárnap volt a Julián naptár szerint és 10 ó. pedig Húsvét vasárnapja a Gergely naptár szerint).

46. A Szlovák Nemzeti Tanács 1990. május 5-én kelt 221-es sz. 1990. törvényerejű rendeletével visszaadta a törvényes tulajdonosoknak az 1950-es év állapotának megfelelő minden tulajdonjogot.

47. A Prágai Apostoli Exarchátust 1996. március 13-án II. János Pál, „Aby bolo v hodsnejšiel“ bullájával alapította meg.

48. A Kassai Apostoli Exarchátust 1997. február 21-én II. János Pál *Ecclesiales communitates* bullájával alapította meg. In: *Košický Exarchát*. Košice: Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2005. 14.

49. SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A.: *i.m.* 41.

A magyar egyházközségeket az egyházmegye területén Mons. Hirka János megyéspüspök rendelkezésére először tömörítette egy egységbe a magyar eszperesi kerület⁵⁰ megalakításával. Az egyházmegye első ízben látott ilyen előzékeny rendelkezést a magyar hívek lelkipásztorkodásáért.

A 20. század eseményeinek jelentőségét a Görög katolikus Egyház számára e szélesebb bemutatás után négy pontban lehet összefoglalni:

- a. a katolikus hithez és a Katolikus egyházhoz való hűség elmélyítése;
- b. hűség kötelékének megtartása Péter utódjával – a római pápával;
- c. az összetartozás és az identitástudat megerősítése;
- d. az ökumené napi megélése.

Az említett eseményeket az Isten saját eszközeiként használta fel arra, hogy a Görög katolikus Egyházat megtisztítsa a gőgtől, büszkeségtől, vagyontól és a felsőbbrendűség kísértésétől. Megengedte a Görög katolikus Egyház formális megszüntetését is, hogy még magára sem támaszkodhasson, csak egyedül Istenére, kegyelmére és csakis az Ő segítségére.⁵¹

Kitekintés

Bár már a 21. század éveire esnek, mégis a 20. század eseményeinek szerves részeihez tartoznak, sőt a csúcspontjaikat képezik: Gojdics Péter Pál megyéspüspök, Trcska Domonkos Metód redemptorista szerzetes pap, és Dr. Hopkó Bazil eperjesi segédpüspök boldogá avatása és az Eperjesi Görög katolikus Metropólia megalapítása.

A következő századokra adott a lelki és a szervezeti irányvonal, amit a Görög katolikus Egyháznak követnie kell, hogy üdvösségre vezesse híveit.

Felhasznált irodalom

- BABJAK, J.: *Ľudskú zlobu zničenia Gréckokatolíckej cirkvi Boh obrátil na jej rozkvet*. In: SLODIČKA, A. – SLODIČKOVÁ, M. edit.: *Zborník z vedeckej konferencie: Ekumenický aspekt života a diela prof. M. Russnáka (1878–1954) v kontexte súčasného medzináboženského dialógu*. Prešov: GTF PU v Prešove, 2010.
- BOHÁČ, V.: *Dr. Mikuláša Russnák život a tvorba so zretelom na jeho liturgické dielo*. Prešov: Petra, 2002.
- BORZA, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II.svetovej vojny (1939–1945)*. Prešov: Petra, 2006.

50. A magyar eszperesi kerületet Hirka János megyéspüspök e sorok írója, az akkori általános helynök javaslatára alapította meg. (Bohács Béla magyar nemzetiségű pap 1990–1992 között volt az Eperjesi Egyházmegye általános helynöke).

51. BABJAK, J.: *Ľudskú zlobu zničenia Gréckokatolíckej cirkvi Boh obrátil na jej rozkvet*. In: SLODIČKA, A. – SLODIČKOVÁ, M. edit.: *Zborník z vedeckej konferencie: Ekumenický aspekt života a diela prof. M. Russnáka (1878–1954) v kontexte súčasného medzináboženského dialógu*. Prešov: GTF PU v Prešove, 2010.

- BUGEL,W.: *Eklesiologie Užhorodské únie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2003.
- CORANIČ, J.: *Dr. Mikuláš Russnák – gen.vikár prešovského gréckokatolíckeho biskupstva v rokoch 1918–1922*. In: SLODIČKA, A. – SLODIČKOVÁ, M. edit.: *Zborník z vedeckej konferencie: Ekumenický aspekt života a diela prof. M. Russnáka (1878–1954) v kontexte súčasného medzináboženského dialógu*. Prešov: GTF PU v Prešove, 2010.
- CORANIČ, J.: *Vývoj Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po roku 1945 a súčasnosť*. In: GLOSÍKOVÁ, O.(ed): *Zborník z vedeckej konferencie: Historická a sociokultúrna realita Rusínov na Slovensku*. Prešov: Múzeum rusínskej kultúry v Prešove, 2009.
- GÁBOR, S.: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho Koncilu I*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, Cirkevné nakladateľstvo Bratislava, 1969.
- HRIVNÁK,S.: *Historická beatifikácia biskupa kyr P. P. Gojdiča a otca Metoda Dominika Trčku*. In: Slovo.roč. 2001.
- JANOČKO,M.: *Gréckokatolícke biskupstvo Prešov*. Prešov, 1968.
- JANOČKO,M.: *Cirkevné elementárne školstvo*. In: *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku*. Prešov: GTF PU v Prešove, 2007.
- PEKAR, A.: *Košický Exarchát*. Košice: Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2005.
- PIRIGYI, I.: *Narysy istoriji cerkvi Zakarpatyja*. Roma, 1967.
- PIRIGYI, I.: *A Magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza: Görög katolikus Hittudományi Főiskola, 1990.
- ŠTURÁK, P.: *Schematizmus Prešovskej Gréckokatolíckej Metropolitie*. Prešov: Petra, 2008.
- ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Prešov: Petra, 1999.
- SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A.: *Gréckokatolíci na Slovensku*. Košice: Slovo, 1997.

Levéltári források:

- Eperjesi Érseki Levéltár, Eperjes, továbbá EÉL Eperjes: Kinevezési bulla, leltári szám 13, szignatúra 8285/445-23.
- EÉL Eperjes: Kinevezési bulla, leltári szám 20, szignatúra 28/1876.
- EÉL Eperjes: Kinevezési bulla. Leltári szám 28, szignatúra 3.
- EÉL, Eperjes: Bežná agenda, Spisy, lelt. szám 443, 1927, szign. 472.